

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ
„НЕОФИТ РИЛСКИ”
ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

КАТЕДРА „ПЕДАГОГИКА“

Калинка Гайтанинчева

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертация на тема:

***ЕТНОКУЛТУРНИ ФАКТОРИ ЗА НЕУСПЕХ В
УЧИЛИЩЕ I-IV КЛАС***

за присъждане на образователна и научна степен „доктор” по
научната специалност „Педагогика“, (шифър 1.2)

Научен ръководител:
Доц. д-р Траян Попкочев

Благоевград,
2016 г.

Дисертационният труд е в обем от 240 страници. В структурно отношение дисертационният труд се състои от увод, 3 глави, всяка с по 8, 5 и 9 параграфа, заключение, библиография и приложение. Основният текст на дисертационния труд е 217 страници, 6 страници литература и приложения. Трудът съдържа 32 фигури и 32 таблици. Използваната литература включва общо 138 източника, в т.ч. на кирилица – 117, на латиница – 9 и 12 интернет източника. Цитираните източници и автори са основно англоезични в оригинал и в превод на български и руски език, както и български и руски автори.

Научно жури :

1. проф. дсн Михаил Мирчев - външен
2. проф. дпн Добринка Тодорина - вътрешен
3. проф. д-р Емилия Василева - външен
4. доц. д-р Траян Попков - вътрешен
5. доц. д-р Виолета Ванева – външен

Защита на дисертационния труд ще състои на 22.12.2016 година в зала На ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита от съвета на катедра „педагогика“ на Факултета по педагогика, ЮЗУ „Неофит Рилски, Благоевград, проведено на

I. УВОД - ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Актуалност на изследването: В дисертационният труд разглеждаме образованието на децата от ромския, турския етнос и българите мюсюлмани - как те се адаптират в училищната среда, какви са пречките, които не им позволяват да се включат в процеса на обучение, а също така с каква е причината за неуспеха им и какво би могло да се направи, за да осъзнаят, че образованието би им помогнало напред. В дисертационното изследване се използват няколко основни работни понятия. Под **неуспеваемост** се разбира трайно несъответствие между резултатите от подготовката на учениците и изискванията на учебното съдържание, определени в държавните образователни изисквания и учебните програми по определен/и учебни предмети и за определен етап от образованието. **Изооставането** е неизпълнение на изискванията, предявяване на един междинен етап от отрязъка учебен процес, който служи като временна рамка за определяне на успеваемостта или в темпо на усвояване на учебното съдържание. Изооставането намира израз в неуспеваемостта и сумаирането на различни видове изооставане води към неуспеваемост. Затова всички тези причини от вътрешен характер предопределят познавателната активност на детето и възможностите му за адаптация в училище. Изследването обръща внимание на ролята на етнокултурни фактори за неуспеваемост в училище. Те *не* се разглеждат като нещо ново, което еднозначно и фатално предопределя учебните постижения на представители на определени етнокултурни общности. Не се твърди и че има привилегирани етнокултурни групи. Онова, което е важно за рамката на изследването, е че етнокултурните фактори в своята локална консервативност задават определени масови възприятия за действителността, в това число и за образованието. В тази си роля те влияят върху безкритичните

и стереотипни оценки за ролята на образованието в живота на човека на представителите на определени етнокултурни общности и тук ги разглеждаме като фактор, който задава **скрита „програма за образование“, респ. „скрита програма за неуспеваемост“**. Освен това е важно да се подчертае, че етнокултурните фактори не се разглеждат като неподлежащи на промяна и развитие. Още повече, че днешният свят е силно отворен, високо динамичен, твърде атомизиран и индивидуализиран.

По данни на образователното министерство през последните четири учебни години броят на отпадналите от училище е намалял почти двойно – от 8820 през учебната 2008/2009 година на 4761 през учебната 2011/2012 година. Най-голяма е групата на учениците, които са прекъснали образованието си по социални и семейни причини – през учебната 2011/2012 година тя наброява 2996 деца или 62.93% от всички отпаднали. Другите причини за отпадане са отсъствия и слаб успех. От министерството определят като “особено тревожна“ тенденцията за нарастващ брой на учениците, които напускат училище поради заминаване в чужбина. Делът им само през последната учебна година е нараснал с 26.13%, а общо за периода 2008/2009 – 2011/2012 учебна година е 38.65%. Съществуващите механизми за обмен на данни между България и страните, към които е насочен основният емигрантски поток от страната, не позволяват да се проследи каква част от заминалите в чужбина ученици продължават обучението си в държавата на новото си местопребиваване. Сред напусналите образователната система са и ученици от етническите малцинства, което води до неграмотност сред децата и изоставане в познанията за живота и общественото развитие.

Актуалността на проблема произлиза от задълбочаването на социално-икономическите, педагогическите и обществените фактори, които влияят

върху училищната неуспеваемост, а в същото време високите образователни постижения са категоричен фактор за личен социален и професионален просперитет. Постиганията в образованието са стратегически ресурс за страната. Годици наред в българското училище се наблюдават тревожни тенденции на понижаване на грамотността, на увеличаване на безпричинните отсъствия от училище, на ранно отпадането на учениците, особено от етнокултурните общности, от системата на образованието. Този проблем се наблюдава отчетливо при прехода от начален към прогимназиален етап на обучението или по-конкретно най-много отпадащи ученици има при прехода към прогимназията. Ето защо изследването на неуспеха и намирането на решения за преодоляване му в училище е от изключително педагогическо и социално значение.

Това изследване се насочва към 7-10 годишните деца, които живеят в малкото населено място /малкият град, село или просто махалата в селището/. То визира някои причини за отпадането при срещата на трите етноса в общините Гърмени Хаджидимово, и по-конкретно в селата Блатска, Хвостяне, Абланица, Гърмен и град Хаджидимово – места, където българи, български мюсюлмани, роми и турци живеят, учейки в едно училище, работейки заедно в малката фабрика, на полето и празнуват заедно своите традиционни религиозни и семейни празници. Неуспеваемостта на една част от децата в тези населени места се разглежда в съпоставка със статистическите данни на национално и областно ниво като се проследява процесът през последните три десетилетия. Вниманието е насочено към основните етнокултурни фактори за неуспех, за да очертаят възможности за преодоляването на проблема. Изследват се някои значими социално-битови и културни предпоставки за неуспеваемостта в малкото населено място.

НЕОБХОДИМОСТТА ОТ НАСТОЯЩЕТО ИЗСЛЕДВАНЕ:

Въпреки че изследването е строго географски очертано, то няма тясно регионален характер, тъй като се основава на доказаното значение на етнокултурните фактори за социализацията и формирането на личността, включително за промяна на икономически системи. В това отношение си струва да се припомни класическото изследване на Макс Вебер за ролята на протестантството като система от религиозни виждания и израснала върху тях нравственост за формирането и утвърждаването на „духът на капитализма“.

В тази връзка за **обект на изследване** е избрана ролята на етнокултурната среда за училищната неуспеваемост. В частност той се декомпозира до проекции върху образователните постижения на ученици от различни етнокултурни общности със съответните културни традиции, обичаи, вярвания, изповядвана религия. Разгледани в системата етнос-култура-религия оказват влияние върху начина на живот, отношението към детето, в това число към неговото образование, а също върху осъзнаването от родителите и общността на ролята на образователните постижения. Иначе казано, етнокултурната среда създава реални предпоставки за отношението към образованието, за успех или обратно: за системното получаване на слаби оценки, респ. за повтарянето им на определен клас, за отпадане им от училище.

Географската конкретизация на изследвания обект е към общините Хаджидимово и Гърмен. Изборът е продиктуван от факта, че тук десетки години, в по-тежки или по-благоприятни социални условия, заедно живеят хора от различни етноси – едно уникално съчетание, каквото трудно се среща на други места. Малко по-детайлно: проучва се влияние на етнокултурните особености върху обучението, възпитание и труд на децата от село Абланица, село Блатска, град Хаджидимово от община Хаджидимово и село Хвостяне и село Гърмен от община Гърмен. В тези малки населени

места живеят и учат деца – българи, турци, български мюсюлмани и роми.

Ако етнокултурната среда се приема, че играе роля на фактор, който влияе върху образователния процес в масовото училище, придавайки му определена специфика, то **предметът на изследването** е ориентиран към неясните механизми на влияние на етнокултурната среда, **обобщени с понятието скрита програма за училищна неуспеваемост**. Най-общо казано *тази програма се изразява в проекциите на създадените трайни виждания за бита, за образованост на поколенията, за правата на половете и влиянието на родителите върху образователно-възпитателния процес. Тези механизми са част от ежедневието на тези хора. Тази „програма“ обикновено не се осъзнават на равнище всекидневно съзнание.*

Например, традицията децата да бъдат трудово ангажирани (в отглеждането на домашните животни, в трудът на нивата, в грижите за по-малки братя и сестри, в домакинството и пр.) влияе нееднозначно върху възпитанието и условията за образование (неговата ценност, време за подготовка в семейството, наличие на образци за подражание, трудовата етика на подрастващите и пр.). Върху локалната етнокултурна ситуация влияе местната власт, представителите на религиозни и неправителствени организации, поради което с изследването е обърнато внимание на оценките им по темата да неуспеха на учениците от 1-4-ти клас.

Основната цел на изследването е да се разкрие проявления на механизмите на влияние на етнокултурната среда като скрита програма за училищна неуспеваемост при ученици на възраст 7 – 10 години в условия на образователна дейност, протичаща в малките населени места и по-специално в регион Гоце Делчев. Като работно определение за понятието „**образователна дейност**“ приемаме, че тя е съвкупност от учебния процес в училище, дейността на

родители, близки и други институции за подкрепа и насърчаване на ученето и отношението към училище на подрастващите.

Неуспеваемостта разбираме като трайно, устойчиво състояние, при което постигнатите резултати от учениците не отговарят на изискванията на държавните образователни изисквания и учебните програми. Тя може да има фокус към учебен предмет или група предмети, както има и времеви граници – може да се отнася да определен училищен клас или до етап на образованието. На места ще използваме понятието „**неуспех**“ като синоним, макар че строго погледнато *неуспехът се отнася към изпълнение на конкретна задача*, докато неуспеваемостта обхваща съвкупност от устойчиви неуспехи.

Задачи на изследването:

1. Да се проучи проблема за неуспеваемост в теоретичен план, за да се добие представа за конкретните особености на проблема в региона;
2. Да се проследят тенденциите в училищната неуспеваемост /по пол, възраст, по тип училище, по образователни степени, по визираните населени места;
3. Да се проучи в теоретичен план влиянието на етнокултурните фактори върху училищната неуспеваемост;
4. Да се проведе емпирично изследване върху етнокултурната специфика на училищната неуспеваемост в условията на малките населени места със смесено население;

За да проверим достоверността на това мое хипотетично твърдение е проведено емпирично проучване на етнокултурните фактори за неуспеха на учениците от 1 – 4 клас сред етнокултурни общности на роми, българи мюсюлмани и турци. **Изводката** на проучването в основната си част е подбрана по „гнезда“ от селища от региона, който се изследва. Тя включва: 1) 50 родители от малки населени

места в района на Гоце Делчев, 2) 50 ученици от посочените селища, 3) 5 директори на училища/ 5 помощник-директори, 4) 50 учители (настоящи и бивши), 5) 7 представители на детска педагогическа стая, експерти от РИО – Благоевград, РИО – Плевен, експерти по образованието от общините Гоце Делчев, Гърмен, Хаджидимово и Благоевград. 6) обществени (по т5 и т. 6 те са 15 на брой). Емпиричното проучване е реализирано в общините Гоце Делчев и Хаджидимово.

За открояване на влиянието на **„скритата програма за неуспех“** на етнокултурната среда проучването е фокусирано в пет направления, като водещо бе убеждението, че етнокултурните традиции оформят определена социално-културна система, която невидимо влияе като донякъде направлява, стимулира и контролира образователната траектория на подрастващите.

В ролята на **критерии** за проследяване влиянието на етнокултурните фактори като скрита програма, влияеща върху училищната неуспеваемост се използват:

1. Ценност на детето.: а) брой деца в семейството; б) осигуреност на битови условия; в) трудова ангажираност на детето; г) традиционни възгледи за възпитанието на детето; д) религиозните норми за ролята на детето в семейството и неговото възпитание; значимост на образованието в отношение към труд и други битови задължения на детето в семейството.

2. Образователна траектория за детето: а) ценност на образованието на детето за родителя; б) осигуреност на условия за учени и подготовка /самостоятелно работно място, библиотека, компютър, интернет и др./; в) подкрепа за извънкласни дейности; г) отношение към ролята на пола за образование на детето; д) проекции на религиозни норми в образованието и училището; подкрепа за образователните стремежи на детето и избора на професия, обвързан с образованието.

3. Трудова характеристика на живота в етнокултурната среда на населеното място: а) вид трудова заетост на родителите; б) заетост на децата в труда на родителите (битов, селскостопански, друг); в) контрол на родителите над трудовата заетост на децата.

4. Роля на етнокултурните традиции за образованието и възпитанието на подрастващите: а) какви са традициите; б) колко често се отбелязват празници; в) отношението на родителите към традициите; г) мястото на традициите на населеното място във възпитанието и образованието на децата; г) религиозен контекст на традициите – религиозни и ценностни послания за детето, възпитанието, образованието; д) виждания за устройството на живота на подрастващите (обвързан със самите традиции, центриран около близките, насочен към традиционни трудови дейности или към приемане на новостите и подкрепа за тях и пр.);

5. Социална подкрепа и контрол в населеното място: а) лична, родова и религиозна идентификация на детето / дете от рода, дете по етнос, дете по „слава“; б) авторитет на детето – според лични качества (добро, ученолюбиво, трудолюбиво), според социален и етнически произход - на учители, на ходжа, на местен лидер и др.; в) подкрепа за образователни постижения и контрол за образованието и възпитанието на детето – родова, роднинска, съседска, приятелска, на общността; г) етнокултурна толерантност в бита /съседство, участие в празници, игри на деца от различни етноси, помощ между децата.

Методиката на изследването, избрана от автора, съчетава елементи на качествен подход с елементи на количествен подход. За целите на проучването приложихме следните **методи** на изследване:

1. **Наблюдение** – извършени са дълбочинни наблюдения над мястото, бита, традициите, социалния контрол в населените места Хаджидимово, Блатска, Хвостяне, Гърмен, Абланица. Съставени са 5 протоколи от проведените наблюдения;

2. **Анкета** с родители и ученици, която включва въпросите за ценността на детето и неговото образование за проучване съществуването на скритата учебна програма, начина на живот и социалния контрол;
3. **Автобиографични разкази** на родители на изоставащи и неизоставащи деца от различен етнос;
4. **Анализ на статистически данни** за училищната неуспеваемост – по националния статистически институт за последните 5-10 години, включително и данни от архива на РИО - Благоевград;
5. **Експертни оценки** (на учители и специалисти по гореизброените критерии);
6. **Интервюта** с директори на училищата.
7. **Интервюта** на експерти по образованието в смесени общини, с други служители в общините, с местни лидери, с общински съветници, с представители на местна интелигенция, политици и духовници и т.н.

Авторът на изследването има богат опит като начален учител в с. Абланица, което е населявано от българи мюсюлмани. Този опит задава специфично основание да се твърди, че проучването във времеви план е твърде продължително. Целенасоченото набиране на емпирична информация по темата обхваща периода от месецмай 2014 година до май 2016 година.

КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В увода е обоснована актуалността, теоретичната и практическата значимост на проблема. Определени са обектът, предметът, целта и задачите на изследването, посочена е хипотезата, изследователските методи, етапите на изследователска дейност и научния инструментариум.

ГЛАВА ПЪРВА НЕУСПЕВАЕМОСТТА В УЧИЛИЩЕ

Тук се разкрива същността и характеристиките на неуспяващите ученици. Отделено е специално внимание на неуспеваемостта. Тя може да се отнася до определен учебен предмет или група предмети. Тя има и времеви граници – може да се отнася до определен училищен клас или до етап на образованието. В последния случай той не се преминава. Понятието изоставане също е свързано с неизпълнение на изискванията, но при него има две особености. Едната е темпо – ученикът не смогва с предявяваните изисквания на определен етап от учебния процес, но може да компенсира с помощ „от страни“ или по силата на неравномерното развитие. Другата особеност е понижена резултативност – т.е. налице са резултати, но те не са достатъчни. Изоставането не е равносилно на неуспеваемост, но системното изоставане намира краен израз в неуспеваемостта. Затова всички тези причини от вътрешен характер предопределят познавателната активност на детето и възможностите му за адаптация в училище.

Към *външните* причини за неуспеваемостта и изоставането се отнасят:

1. Недостатъци в подготовката на учениците поради пропуски във формираните знания и умения;

2. Слабости в организацията на училищната среда, включително в отношенията между субектите и обектите на възпитание и обучение, в реализацията на методите, средствата и формите на дидактическото и възпитателното въздействие;

3. Недостатъци от влиянието на извънучилищната среда: семейство, връстници, социокултурна среда, влияние на демографски особености на населението.

Формите за работа с изоставащи и неуспяващи ученици се организират и провеждат в съответствие с техния брой, специфични особености и тип неуспеваемост. Формите се определят и чрез Закона за народната просвета и Закона за учебния план и единните държавни изисквания. В условията на урочна дейност всеки учител сам планира формите за самостоятелна работа с тях. Успехът от дейността за преодоляване на изоставането и неуспеваемостта сред учениците се предопределя от целенасочената и последователна дейност на училището и на всички учители. За целта е необходимо да се търси и включването на родителите на учениците за преодоляване на проблемите им.

Следователно причините, поради които децата не успяват в началното училище, са изключително разнообразни, безпроблемно преминават от една в друга, а и обикновено не се срещат изолирано, а в съвкупност. Много условно те могат да бъдат разделени в три групи: биологични, социални и емоционални.

Изясняването на причините за неуспеваемостта се разглежда като сложен педагогически, психологически и социален проблем, който основателно привлича вниманието и на педагози-практици и на всички служители, работещи с деца. Засега все още няма единна типологизация на причините за неуспеваемост. От позицията на факторите за възпитание причините могат да се определят като вътрешни,

отнасящи се до личността на обучавания, и вътрешни – до средата на възпитание, образование и отглеждане на подрастващите.

Към *външните* причини за неуспеваемостта и изоставането се отнасят:

1. Недостатъци в подготовката на учениците поради пропуски във формираните знания и умения;

2. Слабости в организацията на училищната среда, включително в отношенията между субектите и обектите на възпитание и обучение, в реализацията на методите, средствата и формите на дидактическото и възпитателното въздействие;

3. Недостатъци от влиянието на извънучилищната среда: семейство, връстници, социокултурна среда, влияние на демографски особености на населението.

4. Проблеми в интелектуалното или здравното развитие на личността на ученика. В настоящето изследване неуспеваемостта поради влияние на тези причини не се подлага на проверка.

Вътрешните причини се разглеждат основно в психологически план: развитие на мисленето, на мотивация, интерес и насоченост на ученическата личност. Н. И. Мурачковски типологизира неуспяващите ученици в зависимост от характера на съотношението между двете основни свойства на личността: а) особености на мисловната дейност, свързани с обучаемостта; б) насоченост на личността, която определя отношението към ученето.

От гледна точка на педагогически изследвания причините за отпадане се групират в няколко основни категории:

- **Социално-икономически** – лошото качество на живот, ангажираност на детето с трудова дейност, заетост при отглеждане на по-малки братя и сестри;

- **Образователни** – ниската степен на училищна готовност, затруднения при усвояване на учебния материал,

слаб интерес към учебния процес, наличие на конфликтни отношения със съученици или учители и др.;

- **Етнокултурни** – ниска ценност на образованието, ранно въстъпване в брак и др.

Основни акценти на промяната основните цели на предучилищното и училищното образование са представени в чл. 5 от Закона за предучилищно и училищно образование. Те са:

„1. интелектуално, емоционално, социално, духовно-нравствено и физическо развитие и подкрепа на всяко дете и на всеки ученик в съответствие с възрастта, потребностите, способностите и интересите му; 2. съхраняване и утвърждаване на българската национална идентичност; 3. придобиване на компетентности, необходими за успешна личностна и професионална реализация и активен граждански живот в съвременните общности; 4. придобиване на компетентности за прилагане на принципите за устойчиво развитие; 5. ранно откриване на заложените и способностите на всяко дете и ученик и насърчаване на развитието и реализацията им; 6. формиране на устойчиви нагласи и мотивация за учене през целия живот; 7. придобиване на компетентности за разбиране и прилагане на принципите на демокрацията и правовата държава, на човешките права и свободи, на активното и отговорното гражданско участие; 8. формиране на толерантност и уважение към етническата, националната, културната, езиковата и религиозната идентичност на всеки гражданин; 9. формиране на толерантност и уважение към правата на децата, учениците и хората с увреждания; 10. познаване на националните, европейските и световните културни ценности и традиции; 11. придобиване на компетентности за разбиране на глобални процеси, тенденции и техните взаимовръзки; 12. придобиване на компетентности за разбиране и прилагане на принципите, правилата, отговорностите и правата, които произтичат от членството в Европейския съюз.“ Появата на ясно

формулирани цели в този Закон е крачка напред в нормативната уредба в областта на средното образование. За сравнение можем да посочим, че в Закона за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план са записани само основните цели на общообразователната подготовка.

ГЛАВА ВТОРА

ПРОЯВЛЕНИЯ НА ЕТНОКУЛТУРНИТЕ ФАКТОРИ В ОБРАЗОВАНИЕТО

Във втора глава теоретично е разгледан въпроса за етнокултурното многообразие в България прави актуален проблема за осигуряване на устойчиво равновесие и равнопоставеност между различните етнически групи, за осмисляне на културната и езиковата им идентичност и пълноценното им интегриране в обществото. Този факт поставя въпросите за преодоляването на комуникационната бариера на първия (майчин) език, който обслужва предимно семейно-битовата среда и втория (българския), който се използва в обществената, икономическата и културната сфера и най-вече в училище. В капсулираните общества, пример за което е село Блатска, е налице билингвизъм, при който първият език е турският (по-скоро с характер на етнически диалект), а българският е втори, макар да е официален. Въпреки, че в населеното място има контакти с българи, съществува социална необходимост от усвояване на българския език. Въпреки това при постъпване в училище децата от тази група имат сериозни езикови проблеми. Създалата се езикова бариера от използването на майчиния език влияе както върху интелектуалното им развитие, така и върху усвояването на български език, което се съпътства с прояви на турско-езична интерференция. Семейството е първата „институция” за социализация и възпитание на

детето. От целите, които си поставят родителите и от използваните стратегии за възпитание и взаимодействие с училището, зависи личностното развитие на всяко дете.

Слабите връзки между училището, учителите и семействата на децата от етническите малцинства имат съществен „принос“ за изоставането в процеса на обучение, за неуспеваемостта и отпадането от училище още в началото на прогимназиалния етап на голяма част от учениците. За да се осигури превенция, при педагогическото взаимодействие с родителите, учителят трябва да има предвид социокултурните традиции, които изграждат ценностната система на етноса. Особено важен е и фактът, че позициите на учителя и ученика и в двете общества се възприемат по различен начин. Това налага да се познава много добре спецификата на всеки етнос, а оттам педагогическото взаимодействие да се пречупи през призмата на културата и традициите му. Наблюдават се два обобщени варианта на семейства. Първият вариант е, когато в някои семейства начинът на живот се направлява от по-възрастните членове, които обаче имат консервативно и негативно отношение към обучението на децата в училище. При тези условия е много важно срещите с тях да се провеждат първоначално индивидуално, като се акцентира на силните страни на детето по отношение на учебно-възпитателната работа и успеваемостта му в училище. Интересното тук е, че децата в тези семейства определено се справят по-добре. Личните ни наблюдения и опит показват, че роля за това има уважението от страна на подрастващите към възрастните и контрола от страна на последните. В интеракцията дете-семејство са важни положителните емоции на детето от училищната среда; децата възприемат училището като нова и интересна среда, показват, че се чувстват по-добре в училище, което играе роля за това да убедят родителите си в ползата от училище и от успеха в обучението. Прегледът на различните авторови позиции дава основания да се направи извода, че

интеркултурното образование се свързва преди всичко с образователно-възпитателния процес и резултатите от него, които формират интеркултурна сензитивност и компетентност. Като слабост у нас е, че то се свързва основно с образованието на подрастващи от ромската етнокултурна група.

В едни по-широки рамки то се свързва не само с опознаването на другите култури, но и с отварянето към тях, с диалог, с публичното признаване на правото на другия да бъде различен и да поддържа своята социокултурна идентичност. Интеркултурното образование обаче не е пренебрегване на собствената си етнокултурна идентичност, за да се разбере „другия“. То изисква от него признание на „другото за него“. То не отрича разбирането за единни стандарти за постижения, единството на образователната система, единството на националната култура на страната, зачитането на правовия ред, стабилността и единството на родината, пък била тя различна в етнокултурно отношение от своята идентичност. Основните понятия, с които се оперира при етнокултурното образование, са идентичност и култура.

Етнодемографска характеристика. Община Хаджидимово се намира в Югозападна България и е една от съставните общини на Област Благоевград. Общината има 15 населени места с общо население 9 740 жители (по данни на НСИ към 31.12.2013 г.). На запад общината граничи с община Сандански, на север – с Гоце Делчев и Гърмен, на изток – със Сатовча и на юг общинската граница съвпада с държавната граница на България с Гърция. Центърът на общината – град Хаджидимово, отстои на 115 km от областния център – град Благоевград, на 212 km от столицата – град София, на 161 km от гр. Пазарджик (през Якоруда и Юндола), на 199 km от Пловдив и на 17 km от държавната граница с Република Гърция (ГКПП Илинден). Населените места в рамките на общината са Абланица, Беслен, Блатска, Гайтаниново,

Илинден, Копривлен, Лъки, Нова Ловча, Ново Лески, Парил, Петрелик, Садово, Теплен, Тешово и Хаджидимово. Административен център на Община Хаджидимово е град Хаджидимово. Териториалното разпределение на икономическите дейности е изключително неравномерно. По данни на НСИ към 31.12.2013 г. общия брой на населението в Община Хаджидимово е 9 740 души, което е 3,06 % от общото население на Област Благоевград. Разпределението на населението в градовете (Хаджидимово) и в селата (всички останали 14 населени места) е 2 616 души в града и 7124 в селата. Средната гъстота на населението е 29,7 души на кв. м.и е по-ниска от средната за страната, което се дължи на местоположението на общината в периферен граничен район. Половата структура на населението е балансирана и е в съотношение почти 50:50 (4971 мъже и 4799 жени). Естественят прираст на общината за последната година е отрицателен (-57), която тенденция продължава и от предходните години. Естественят прираст на мъжете през 2013 г. е с по-висока отрицателна стойност (-42), докато при жените той е (-15). Механичният прираст на населението също е отрицателен. По отношение възрастовата структура на населението е налице тенденция към застаряване и висок коефициент на трудова зависимост. Населението на община Хаджидимово наброява 10 551 д. (2003 г.), 3,1% от населението на областта. В демографското развитие на общината се наблюдават три периода: нарастване на населението до средата на 20 в., последван от период на намаление до средата на 70-те години и задържане за годините на преброяванията – 1975-2001 г. Тенденцията на задържане на населението на общината продължава и през настоящия век. Динамиката на населението на област Благоевград, в обхвата на която е включена община Хаджидимово, се различава съществено. Населението на областта нараства до 90-те години на 20 в. През последното десетилетие се наблюдава слабо намаление (-0,7% ср. год.

прираст), като темпът на намаление е по-малък от средната му стойност за страната (-1,2%). Развитието на населението на областта се формира от нейния център и по-голямата част от общините, които са с благоприятни демографски характеристики. Наблюдават се различия по населени места в динамиката на населението на община Хаджидимово. Центърът на общината – град Хаджидимово, се характеризира с колебливост в динамиката на населението, но общата тенденция е към задържане в диапазона 2800-3200 д. Възрастовата структура на селското население бележи процес на застаряване, който е по-силно изразен при много малките населени места (с население до 200 д.). Една част от селата са с нормална възрастова структура с висок дял на младите генерации и нисък – на старите хора (Абланица, Беслен, Блатска и Теплен). В тях е съсредоточено повече от половината (56,7%) от селското население. В тези села живеят българи мюсюлмани и български турци. Друга част (Копривлен, Ново Лески, Петрелик и Садово) са с възрастова структура сходна със средната за селата, но по-неблагоприятна. В тях живее 1/3 от селското население на общината. Останалите села (Гайтаниново, Илинден, Лъки, Нова Ловча, Парил и Тешово), които съставляват 43% от селата, но обхващат под 10% от селското население (9,4%) са с влошена възрастова структура. В тях делът на населението на 65 и повече години е над 50% от общото им население. Структурата на населението по образование се наблюдава при преброяванията. За периода между последните две преброявания (1992-2011 г.) е налице абсолютно и относително нарастване на лицата с висше, висше специалист (полувисше) и средно образование в общината, което е характерно и за областта, района и страната.

От анализите на етнокултурната селищна среда на двете общини, в които се проведе проучването, изхождайки от „различията” в състава на петте обследвани училища, правим извода, че причините за отпадане и непосещаването на

училище от ученици от етническите малцинства се влияе от спецификата на средата, индивидуалните особености на ученика, социално-икономическите фактори на населеното място и образователната политика на местно ниво.

ГЛАВА ТРЕТА

СКРИТАТА УЧЕБНА ПРОГРАМА – ФАКТОР ЗА УЧИЛИЩНА НЕУСПЕВАЕМОСТ (училищната неуспеваемост отвътре)

Доколкото защитаваното предположение е, че етнокултурните особености в изследваните населени места оформят специфична „скрита програма за училищна неуспеваемост (неуспех)“ и е ясно, че тези особености са вплетени в макросоциалната среда, ще се спрем най-напред именно на това преплитане социално-етнокултурно, като се позоваваме на данни *и становища на изследвани ученици, родители, учители.*

Социално-икономическите фактори разглеждаме в следната последователност:

Бедност

Тя се разпознава като основна бариера пред образованието, както от родителите на децата, живеещи в бедност (*„Децата трябва да работят от 15 години. Не ги пращам на училище, защото трябва да работят и да изкарват пари” – майка на 7 деца, непосещавали училище или отпаднали от училище*), така и от самите деца: *„ у нас живеем трима души – майка ми, аз и брат ми. Майка пере, готви, а аз и брат ми отиваме да цепен дърва, да копаем на хората”*. (интервю с момче на 16 години, напуснало училище във II клас)

Детски труд

Детският труд има най-различни форми, като почти всичките са свързани с несвойствени за възрастта на непълнолетните дейности, а част от тях представляват противообществени прояви:

Работя каквото има, помагах на една жена да товарим желязо – абе, хляб да се изкарва. Ходя в гората с майка (от 5-6 годишна) - от малка ме учи да разпознавам хубавите гъби. Сама ходя и не ме е страх от никой. Аз не се интересувам от хорските приказки дали говорят за мен, че ми казвали да уча. Не ме интересува, аз себе си гледам. Тук да изкарам деня да има два-три лева за хляб - това ми стига. (18-годишна непосещавала училище)

Пращат ги да просят, работят по дворовете, лозе, градини, по строежи. Ходят да крадат някои. Клошарство, събират ги от кошовете за боклук - излизат рано- рано. Пасат овце, помагат на стари хора. (учител от с. Гърмен)

Пол

България е сред малкото страни в ЕС-27, в които делът на преждевременно напускащите образованието е по-висок при момичетата, отколкото при момчетата. Една от хипотезите за явлението е свързана с по-ранното встъпване в съпругески отношения при момичетата, особено в по-бавно модернизиращи се общности, в които ранните бракове са традиция.

Момичетата трябва да се женят на 14 години, а момчетата - на 20 години. (майка на 7 деца, непосещавали училище или отпаднали от училище)

Анализът на ранните съжителства и бракове обаче показва, че тази хипотеза има ниска обяснителна сила при непълнолетните деца. Случаите, при които твърде ранни бракове при малолетни лица са причина за преждевременно напускане на училище, са относително малобройни.

Миграция

Данните на НСИ показват, че в периода между двете преброявания на населението и жилищния фонд 2001-2011 г.

поколението, което през този период е било в ученическа възраст, регистрира по-високи равнища на миграция от средните за страната. От поколението на възраст между 15 и 19 години вътре в страната са мигрирали 6,45%, докато средната вътрешна миграция за всички възрастови групи в страната за същия период е 5,15%.

Особено предизвикателство с оглед обхващането на децата в училище представлява интензивната миграция на ромските общности. *Изключително динамичната миграция на тази общност не ни позволява да проследим децата.* (общински експерт)

Семейно положение

Никога непосещаващите училище и отпадналите в началния етап на училищното образование имат относително сходно семейно положение, по което съществено се отличават от типичния средностатистически семеен статус.

Данните на НСИ за фактическо съжителство през 2011 г. показват, че лицата в двете изследвани групи по-трудно създават семейства. Сред населението на 25 и повече години никога непосещаващите училище, които не са били женени/омъжени, са 39,3%, при незавършилите начален образователен етап - 33,9%, докато средно за България този дял е 20,3%.

Ранни бракове

Ранните бракове са значително по-характерни за лицата, които никога не са посещавали училище, в сравнение с връстниците им, получили училищна подготовка. Сред населението на възраст 12-14 години дялът на живеещите в съжителство е 0,31%. Само сред 12-14-годишните, непосещаващи училище, фактически семейство са създали 4,22%. Посещаването на училище, макар и за кратко време, е ограничило вероятността за ранна женитба при незавършилите начално образование – в групата на 12-14-годишните в съжителство вече живеят 1,06%. Този дял обаче

е около 4,5 пъти по-висок от средния за групата на 12-14-годишните, живеещи в съжителство, които имат завършено начално образование (0,24%).

Обобщение: *Етно-демографските фактори се оказват част от „скритата програма за училищна неуспеваемост“ доколкото влияят върху връзките в семейството, определят характера на социалния контрол и очаквания към подрастващите, влияят върху материалната осигуреност на детето за образование и връзки със социалната му среда, действат върху ангажираността на подрастващите в различни видове труд (битов, производствен, обслужващ).*

Етнокултурни фактори

Незаписването в училище и ранното отпадане от образование не са еднакви при децата от различните етнически групи в България.

Данните от анализа на връзката между концентрацията на най-големите етнически малцинствени групи по общини показват, че е на лице ясно изразена зависимост между отпадането от училище и наличието на голям дял от населението от ромски и турски произход.

Вероятността за отпадане е много по- ясно обвързана с високата концентрация на представители на ромския етнос, но достатъчно силна връзка е налице и между отпадането от училище и високия брой жители от турското малцинство в общините.

Правопропорционалната зависимост между броя на представителите на двете най-големи етнически малцинства и образователната депривация е най-силно изразена при акумулиране на групите на никога незаписваните и отпадналите от училище.

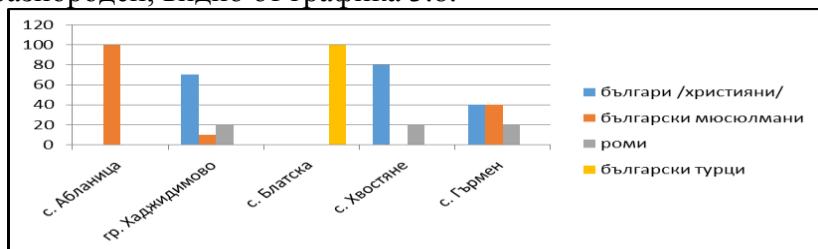
От анализа на респондентите по признака на етнокултурните фактори става ясно, че влиянието на тези фактори се отчита от ръководителите на образователните

институции и модуса на това влияние не е по посока развитие, а като прикрито отпадане от образователната система. Учениците от малцинствата също артикулират препятствия на средата си, изразяващи се в капсулиране вътре в средата, страхове от отваряне към мнозинството и образованието.

Отсъствието на системна, последователна и добре обмислена образователна политика вкарва институциите на образованието в социален театър, който прикрива училищната неуспеваемост и пречи за взимане на адекватни управленски решения за преодоляването ѝ. На този фон местните власти в малките населени места също са принудени „да играят“ театъра, вече скрити зад отдалечеността и натиска на родители и местна общност.

Учителите като участници в образователно-възпитателния процес

Етническият състав на обследваните училища е разнороден, видно от графика 3.8.

Графика 3.8. Изследвани ученици по етнически произход

- СОУ „Св. Паисий Хилендарски”, с. Абланица – 100% български мюсюлмани; понастоящем Средно училище
- СОУ „ Н. Й. Вапцаров”, гр. Хаджидимово – 70% българи /християни/, 20% роми, 10 % български мюсюлмани; понастоящем Средно училище
- ОУ „ Св. Св. Кирил и Методий”, с. Блатска – 100% български турци;

- ОУ „ Димитър Талев” - с. Хвостяне – 80% български турци и 20% роми / християни и мюсюлмани/;
- СОУ „ Св. Св. Кирил и Методий”, с. Гърмен – 40% българи християни, 40% българи мюсюлмани и 20% роми.

В изследваните селища скритата програма за училищен неуспех откъм страната на учителите действа чрез съвпадение на доминирането на учители с доминиращия етнически произход на учениците (Абланица), чрез примиряването с отсъствията на учениците, недостатъчните материални и други ресурси за пълноценна извънкласна и извънучилищна дейност, търпимостта към отсъствията от училище, отчитане на влиянието на религията и традициите. Същевременно не се отчита етноцентризъм и негативни отношение на учителите към деца от различен от техния етнос. Компенсиращо влияние има и стремежът на учителите да бъдат добре подготвени специалисти.

Родителите като партньори и участници в образователно-възпитателния процес

Родителите от изследваните места са категорични, че образованието е необходимо на децата има, за да получат полезни знания и да си намерят работа.

За съжаление те не знаят кои са любимите предмети на децата им, което е показател за незаинтересованост от тяхна страна за познавателната насоченост на децата им, и като цяло – проява на неангажираност към образователно-възпитателния процес на детето. Също има родители, които не знаят и по кои предмети децата им срещат трудности, не се интересуват от постиженията на децата им в училище.

Изследваните родители от проучваните селища съдействат за утвърждаването на скритата програма за

неуспеваемост чрез своето ниско образование и трудното влизане в ролята на пример за децата си. Те не полагат достатъчно усилия за подкрепа на децата си относно овладяване на официалния език, непознаването на постиженията и затрудненията на учениците, предубеденото виждане за ролята на образованието в живота на момчетата и момичетата, високата трудова ангажираност на децата в битов или производствен труд, който откъсва подрастващите от подготовката за усвояване на учебното съдържание, респ. от образованието. Налице е известно разминаване между вербализираното положително отношение на родителите към образованието на децата и ангажираността им с подкрепа в тази насока.

Ръководителите в образователно-възпитателния процес

Съставът на учителския колектив според етническа принадлежност е както следва:

Населени места/ етническа принадлежност	Абланица	Хаджидимово	Блатска	Гърмен	Хвостяне
българи	8%	95%	75%	72%	50%
българи мюсюлмани	92%	5%	0%	28%	0%
турци	0%	0%	25%	0%	50%
роми	0%	0%	0%	0%	0%

Таблица 3. 19. Учителски колективи – състав по етническа принадлежност

Относно отношението към деца от етносите всички изследвани директори са категорични, че за тях децата са еднакви, независимо от етническата им принадлежност. На въпроса как привличат децата да идват в училището, което ръководят двама от директорите не са дали отговори, а

другите трима посочват добрата МТБ, изхранването, безплатния транспорт и добрите педагогически специалисти.

Изследваните директори си дават ясна сметка за проблемите в образованието, включително за бариери пред училищната успеваемост на подрастващите. Те полагат сериозни усилия за подобряване условията на учебния процес и подкрепа на родители и деца в образованието. Те високо ценят възпитателната роля на религията.

Обществениците за проблемите с неуспеваемостта

Проведена е анкета с 15 общественици, по 3 от 5-те населени места, от които 8 жени и 7 мъже, видно от Графика 76. От анкетираните 6 са със средно образование, 7 с висше и 2 с полувисше образование. Всички са с постоянна работа, семейни, с 2 или 3 деца.

Обществениците също неявно съдействат в подкрепа на скритата програма за училищна неуспеваемост чрез подценяване на значението на официалния език за образователни постижения, отсъствието на ангажменти в действие в подкрепа на дейността на местното училище и разчупване на вижданията на родителите за образованието и реализацията на децата.

ИЗВОДИ И ЗАКЛЮЧЕНИЯ

Факторите за неуспех имат различна тежест в различни контексти и имат специфични въздействия върху отделните субгрупи (включително възрастови) в риск от отпадане. Те са в състояние на непрекъснато динамично взаимодействие. В рамките на всяка група причини действат както фактори, които благоприятстват оставането и посещаемостта в училище, така и противоположни фактори, които подтикват и ускоряват неуспеваемостта. „Скритата програма” за училищна неуспеваемост има сериозна етнокултурна предпоставка, което я превръща в „бариера” за образователното развитие на детето. Тя се проявява в различни форми и отношения.

Сред общите фактори, валидни с относително висока тежест за всички *уязвими за неуспех и отпадане от училище групи, ключови са:*

- **Бедността на домакинствата**, която възпрепятства равния достъп до учебни пособия и помагала, дрехи, транспорт и т.н., като заедно с това засилва риска от използване на детски труд и заедно с безработицата влияе негативно върху самочувствието и авторитета на родителите и способността им да мотивират децата за включване в образованието;
- **Географската отдалеченост** на малките населени места от образователните институции и влошените условия на жилищната среда;
- **Ниската степен на образование на родителите**, която затруднява генерирането на доходи за издръжка на семействата и ограничава възможностите за оказване на подкрепа за подготовка за училище в домашна среда;
- **Здравните проблеми**, съчетани с препятствия пред реализирането на интегриращо образование;
- **Невладеенето на официалния език** и недостатъчната езикова култура при децата, за които българският език не е

майчин;

• **Предразсъдъците** и стереотипните нагласи на етническите малцинства и демотивиране сред представителите на уязвими малцинствени групи за участие в училищното образование.

Получените данни ясно очертават, че съществува една „скрита програма“, която на вербално равнище говори за позитивно отношение към образованието на подрастващите, отговорност и загриженост за бъдеще чрез образование. На същото това равнище обаче се проявява противоречие с представата за правото на образование на момчетата и момичетата и за бъдещата им личностна реализация. Определено традицията е в полза на момчетата: за необходимостта да получат по-високо образование в сравнение с момичетата и е с по-отворен времеви хоризонт. По-ограничени са вижданията на част от респондентите за реализацията на момичетата, макар че икономическата рационалност по въпроса силно се проявява. Затрудненията в трудовата реализация на родителите води до трудности в издръжката на семейството и подтиква към висока трудова заетост на част от децата. Ангажираността с учебните постижения на подрастващите се пренебрегва нерядко за сметка на битовите проблеми. По-силно особеностите се извяват в селата Хвостяне, Блатска и Гърмен, където населението е повече от роми и турци. Родителите са дистанцирани от контактите си с училището, не познават дейността му, не сътрудничат на учителите. Те не са достатъчно подкрепящи за децата си в овладяването от тях на официалния език, на който „работи“ образователната система в България. Религията се възприема като положителен възпитателен фактор, а местните традиции действат, но силата им намалява.

Общи препоръки противодействие на скритата програма за неуспеваемост в училище:

- Осъществяване на политиките за ограничаване на незаписването в училище и в задължителна предучилищна подготовка и ранното напускане на училище. Подходящи механизми за това са междуинституционални партньорски взаимодействия на местно, регионално и национално равнище и при ясно планиране на интегрирани мерки и конкретни отговорности на институциите за изпълнението им, лидерство на МОН, прозрачност, отчетност и внасяне на подобрения.

- Повишаване на обхвата и гарантиране на посещаемостта в задължителната предучилищна подготовка в детските градини чрез премахване на изискванията за заплащане на такса и други разходи (медицински, административни).

- Информираност на родителите от засегнатите етнокултурни общности относно възможностите на образованието и преодоляване на стереотипните очаквания за образованието на подрастващите от различните полове.

- - Повишаване на педагогическата култура на родителите по посока на подобряване на разбирането на образователните и социализационните трудности на подрастващите в семейството и партниране с училището за подобряване на образователните постижения на децата им.

- Подготовка на учителите за познаване на механизмите на действие на скритата програма за училищен неуспех и за подпомагане на родителите в осъзнаване на ролята

им относно подкрепата на децата им за постигане на образователен успех.

- Активизиране на местната общност за осъзнаване и преодоляване на етнокултурни стереотипи, водещи до недооценяване ролята на образованието и мястото на момичетата в образованието. Подкрепа за педагогизиране на семейството. Мерки за трудова заетост и достойно заплащане на труда на родителите за ограничаване на детския труд като източник на доход за семейството.

СПРАВКА ЗА ОСНОВНИТЕ ПРИНОСИ СПОРЕД АВТОРА

1. Анализират се в съпоставителен план и са очертани общи моменти и различия при понятията „училищна неуспеваемост“, „отпадане от образованието“, „напускане на образователната система“.

2. Върху регионалните специфики на образователната система в общините Гърмен и Хаджидимово се акцентира на една важна особеност на етнокултурното отношение към образованието на подрастващите от страна на родителите им – обвързва се с предусловие във вид на задължения на държавата за осигуряване на социални придобивки. По този начин образоването на децата от родителите се прочита не като инвестиция в бъдещето на децата, а дете се вижда като източник на доход за семейството.

3. Трудовата центрация на бита в изследваните населени места се оказва не само фактор за трудово и нравствено възпитание, но и за отклонение на подрастващите от образователната система и пречка за образователни

постижения доколкото трудът на детето по икономически и социокултурни причини се превръща в източник на семейни доходи.

4. Полът на детето в ред случаи определя вижданията на родителите за неговото бъдеще и мястото на образованието в последното. Недооценяването на значението на образованието за момичетата при роми и „работи“ по посока по-рано напускане на образователната система (отпадане).

5. Битът, традициите, семейният контрол, социалният контрол в отдалеченото и малко населено място и религиозните убеждения на родителите се оказват фактор-бариера за образователните постижения и образователна интеграция на подрастващите, доколкото са подвластни на настоящите битови и социални реалности на семейството и общността и не се вижда в образованието средство за личностен просперитет на детето.

6. Изтъкват се аспекти от влиянието на скритата програма за училищна неуспеваемост и тяхната специфика в изследвания регион на общините Хаджидимово и Гърмен.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. **Гайтанинчева, К.** Съвременните предизвикателства пред учителската професия/из опыта на ръководството на Средно общообразователно училище,, Св. Паисий Хилендарски”, с. Абланица, общ. Хаджидимово, обл. Благоевград/ - *Сборник-2013 г. ЮЗУ „ Неофит Рилски”*, гр. Благоевград;
2. **Гайтанинчева, К.** Иновативни модели за преодоляване на неуспеваемостта на учениците в I – IV клас / *споделян опит от СОУ „ Св. Паисий Хилендарски”*, с. Абланица – публикации в списание „ *Еврообразование*” – 2013г ;
3. **Гайтанинчева, К.** Приложение на информационните технологии при овладяване на знанията по български език и литература при деца със специални образователни потребности – *Сборник - 2010 г, ЮЗУ „ Неофит Рилски”*, гр. Благоевград;
4. **Гайтанинчева, К.** Има ли място различието в българското училище – ролята на домашното възпитание – *Сборник – 2014 година – Висш педагогически институт – Елец/ Русия*;
5. **Гайтанинчева, К.** Общински празник на толерантността – толерантен мултикултурен диалог за превръщане на училището в желана територия на учениците – *публикация в списание «Еврообразование» - 2014 год*
6. **Гайтанинчева, К.** Учители-будители и радатели на българщината в с. Абланица – *съобщение в документална книга на БАН*;
7. **Гайтанинчева, К.** Съвременните предизвикателства пред учителската професия – *Сборник « Образованието и възпитанието в малките населени места» - 2014, ЮЗУ „ Неофит Рилски”*, гр. Благоевград.